

KAKO GRAĐANI VOJVODINE SAGLEDAVAJU EKOLOŠKE PROBLEME: PRIKAZ EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA³

The Way of Perceiving Ecological Problems by Citizens of Vojvodina: Presentation of Empirical Research

ABSTRACT *The paper presents selected results of an empirical research about the attitudes of Vojvodinian citizens towards ecological problems. Its starting hypothesis is that the sensibility of citizens' attitudes towards ecological problems is the crucial key to create participative model of decision-making processes regarding environment. Research goals are descriptive and exploratory: evaluating the general attitude towards ecological problems, and checking their links with socio-demographic characteristics of respondents and with the globalization of the consciousness about the environment. The results of research show that respondents first recognize directly observable ecological problems (pollution). The rest of respondents recognized ecological problems which are necessarily mediated by global ecological consciousness and by ideas that put mainly human beings in the center of ecological issues (the lack of ecological consciousness). The respondents are divided in determining the state/civil society as the possible source of ecological problems, where most of them recognized the state institutions (ecological legislation) as such. The respondents expressed a significant level of non-anthropocentric values towards nature. The assumed link between socio-demographic characteristics and reception of ecological problems was not confirmed. It is shown that the attitude of Vojvodinian citizens towards ecological problems is highly diversified. On one hand, this attitude reflects an ecological consciousness, formed by the direct experience in the local context; while, on the other hand, it reflects a consciousness formed in the framework of globalized environmental discourse in "networked society".*

KEY WORDS *Vojvodina, ecological problems, globalization, participation*

¹pusic@eunet.rs

²ana@nspoint.net

³ Istraživanje predstava stanovnika Vojvodine o ugroženosti prirodnog okruženja, čiji se samo pojedini rezultati ovde prikazuju, sprovedeno je tokom 2009. godine putem anketnog upitnika, na uzorku od 610 ispitanika – građana Vojvodine. Ispitanici su u uzorak izabrani slučajno. Uzorkom je obuhvaćeno 33 naselja sa teritorije AP Vojvodine, a među ispitanicima je najviše stanovnika gradova (80,8%), nešto manje stanovnika ruralnih područja (15,7%) i najmanje stanovnika prigradskih naselja (3,4%). Deo upitnika koji se analizira u radu obuhvatao je pitanja zatvorenog tipa, od kojih su neka postavljena u formi stavova, merenih na Likertovoj skali. Podaci su obrađivani u programskom paketu SPSS, uz korišćenje deskriptivne statistike (hi-kvadrat) i multivarijacione analize (korenspodentna analiza).

APSTRAKT U radu su predstavljeni odabrani rezultati empirijskog istraživanja o odnosu građana Vojvodine prema ekološkim problemima. Polazna pretpostavka je da je osetljivost građana prema ekološkim problemima ključna za kreiranje participativnog modela donošenja odluka koje se tiču okruženja. Ciljevi istraživanja bili su deskriptivne i eksplorativne prirode: utvrđivanje opšteg odnosa prema ekološkim problemima i provera njihove povezanosti sa sociodemografskim obeležjima ispitanika i globalizacijom svesti o okruženju. Utvrđeno je da ispitanici najpre prepoznaju neposredno opažljive ekološke probleme (zagađenja), iza čega slede problemi nužno posredovani globalnom svešću o ugroženosti sredine i shvatanja koja kao osnovni ekološki problem navode čoveka (nedostatak ekološke svesti). Ispitanici su podeljeni u određivanju države/civilnog društva kao mogućeg „krivca“ za probleme narušenog okruženja, a u najvećem broju smatraju da su to državne institucije (ekološka legislativa). Utvrđen je i značajan stepen neantropocentričnih vrednosnih orijentacija prema prirodi. Hipoteza o povezanosti sociodemografskih obeležja i odnosa prema problemima okruženja nije potvrđena. Pokazano je da je odnos građana Vojvodine prema „stvarima“ okruženja u velikoj meri diverzifikovan. Sa jedne strane, taj odnos odražava ekološku svest koja je formirana na osnovu neposrednog iskustva u lokalnom kontekstu, a sa druge, svest formiranu u okviru globalizovanog diskursa okruženja u „umreženom društvu“.

KLJUČNE REČI Vojvodina, ekološki problemi, globalizacija, participacija

U vremenu u kojem živimo, sve su češći slučajevi da jedna pojava, proces ili fenomen, dobiju svoja glavna tumačenja u sferi svakodnevnog života, da bi tek potom oni postali deo naučnog diskursa. Takav je slučaj i sa ekologijom, onakvom kakvom se ona smatra u poslednjoj četvrtini XX veka, odnosno problemima koji se odnose na prirodno okruženje. U najširem smislu, nju je kao paradigmu prepoznala realnost svakodnevnog života, da bi se tek nakon toga „obradila“ u naučnim laboratorijama. (Naravno, mi prepoznajemo prvotna značenja pojma ekologije iz druge polovine XIX veka i njen usporen i često osporavan put od prirodnih ka društvenim naukama.) Činjenica je, međutim, da je ekologija danas postala neka vrsta *buzz word*, kao i neki drugi fenomeni kojima se danas prožimaju društvene nauke i posebno sociologija: globalizacija, multikulturalnost ili tranzicija, na primer. U svakodnevnom životu, pojam ekologije se nedvosmisleno i najčešće vezuje za kvalitet prirodne sredine, a zatim za kvalitet životnog okruženja. Upravo na ove dve ravni odvijaju se i naši pokušaji da utvrdimo kakav je odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima. Sasvim je jasno da je jedna od naših polaznih hipoteza ta da se „ekološka paradigma“ kod građana najčešće pojavljuje u kontekstu krize, odnosno ugroženosti prirodne i životne sredine.

Ono što nas je takođe interesovalo je činjenica da je sociologija relativno kasno prepoznala interesovanje za probleme narušenog okruženja. Kako kaže kanadski sociolog R. Marfi, sociologija se ponašala kao da je se priroda ne tiče (Murphy, 2001). Mnogobrojni su primeri kako sociologija „nije marila“ za povezivanje prirode i društva, bar ne u nužnoj kauzalnosti koja u realnom svetu postoji. Tek kada neka pojava postane društveno „problematična“, pojavljuju se

konstrukcije o njenoj društvenoj prirodi. Iako je poznato da postoji bezbroj varijacija iskustva ljudi/čovaka, sociologija podrazumeva da realnost postoji samo u ljudskom iskustvu, što je pogrešno. Mnoge savremene studije u sociologiji nauke fokusirane su samo na promišljanje o tome kako je naučno znanje društveno konstruisano, zapostavljajući pri tome ulogu prirode kao izvor takvog znanja. Istovremeno, druge društvene nauke (politikologija, pravo, ekonomija i psihologija, na primer) u prirodi koja je ubrzano počela da se menja u skladu sa čovekovim sebičnim idejama o rastu i razvoju, pronašle su deo svog predmeta. Bivajući okovana sopstvenim purizmom u pogledu predmetnosti i naučnog metoda, sociologija je dosta kasno pokazala svoje interesovanje za istraživanje i tumačenja odnosa priroda-čovek-priroda i radije se zanimala odnosom čovek-priroda-čovek. Kako kaže I. Volerstin, sociologija nije bila spremna da se uključi u prvi krug razmatranja problema o „otvaranju društvenih nauka“ (Volerstin, 1997). Činjenica je da i danas sociologija u nas ima problem kako da sadržajima društvene prirode popuni praznine u razumevanju odnosa čoveka i okruženja. Sociologija okruženja kao istraživački i akademski projekat kod nas još uvek nije zaživela, dok se na mnogim tačkama na akademskom globusu ona prepoznaje kao respektabilna posebna sociologija, odnosno istraživačka disciplina i standardizovani obrazovni program na univerzitetima.⁴ Tako se sociologija kod nas, kada je reč o odnosu priroda-čovek-priroda prevashodno bavi posledicama narušenog okruženja što, dakako, otupljuje njenu nužno kritičku oštricu. U takvim okolnostima mi pokušavamo da istražimo neke važne segmente svesti o okruženju, ekološki način mišljenja, suprotstavljenost kulturnih paradigmi o prirodi i mogućnosti za društvenu akciju.

* * *

Jedna od važnih hipoteza u našem istraživanju počivala je na ideji da mediji imaju presudan uticaj na informisanje građana i oblikovanje njihovih stavova. Bar dve činjenice predstavljaju okvir za ovakvu tvrdnju. Odavno je poznato kakav i koliki uticaj (mogu da) imaju mediji na ono što se sa jedne strane događa, kao i u odnosu na ono što bi trebalo da se dogodi. U uslovima kada se život pretvorio u umreženo društvo, vrlo je teško izmaći uticaju medija. Koliko do juče, to je bilo pravilo u odnosu na visokorazvijene sredine, ali danas kao da više nema razlike u odnosu na dopiranje informacija. Nadalje, gotovo da nema segmenta društvene stvarnosti koji nije oblikovan na ovaj način. Dakle, tu je reč o jednom važnom procesu unutar globalizacije, zapravo jednom od procesa uz pomoć kojeg se i sama globalizacija uobličava i dobija svoj smisao i sadržaj. Ko još ne zna da se „zemlja izuzetno zagreva“, „da raste nivo mora i da će mnogi delovi ekumene jednog dana

⁴ Gotovo kao svojevrstu bizarnost beležimo da sociologija kao studijski predmet i posebno sociologija okruženja ne postoje gotovo ni na jednom novootvorenom univerzitetu, fakultetu ili departmanima koji u svom nazivu ili programskom usmerenju sadrže i reč ekologija.

nestati“, „da ozonska rupa preti jednako kao i najgora oružja koja je čovek stvorio“, da „nuklearna opasnost vreba iza svake ideje da se grade nuklearne elektrane“, „da samo što nije došao kraj naftnoj eri“, „da je hrana oko nas tretirana otrovnim materijama ili genetski modifikovana“, „da nekontrolisano sečenje šuma stvara preduslove za promene klime“, „da ubrzano nestajanje biodiverziteta dovodi do ozbiljnih poremećaja u funkcionisanju prirode“, itd. Sve u svemu, stvara se slika o katastrofičnoj sadašnjosti i još goroj budućnosti. Toliko dobro poznato pitanje o manipulaciji informacijama ovog puta ostavljamo po strani, ali sa njim računamo. Druga je činjenica da je srpsko društvo već dve decenije u fazi „tranzicije“. Ovaj proces predstavlja istovremeno i alibi za mnoga činjenja i nečinjenja države (u smislu institucija) i gotovo već trajno i trpno stanje građana Srbije. U sklopu ove dve okolnosti dešava se i informisanje i oblikovanje stavova koji se odnose na ugroženost prirodnog i životnog okruženja, kao i na ulogu države, ali i sopstvenu ulogu u nespremnosti na društveno delanje. Ono čemu mediji doprinose, između ostalog, jeste i pojednostavljivanje predstava o okruženju na način da se u prvi (često i jedini plan) posmatranja iznosi kvalitet zemljišta, vode i vazduha. U takvom pojednostavljivanju, gotovo banalizaciji, prepoznamo način i metode odnosa prema prirodnom i životnom okruženju koji dolazi uglavnom iz prirodnih nauka, gde su ova tri sektora, u stvari, i jedini koji se posmatraju. Tako proizilazi da van zemljišta, vode i vazduha i izvedenih stanja koja iz njih proizilaze, ne postoji i društveno okruženje koje itekako utiče na uobličavanje sve tri sfere. Govoreći o ekološkoj inteligenciji kao načinu mišljenja i delanja, D. Goleman eksplicitno govori o tome da je razumevanje štetnosti jednog predmeta moguće samo ukoliko se posmatraju njegove tri povezane sfere: geosfera, biosfera i sociosfera (Goleman, 2010: 46). Konačno, ljudska ili posebno socijalna ekologija ima na umu i tu trajnu vezu između prirode i čoveka. (Na stranu što se u prejakom insistiranju na ovoj vezi vrlo lako odlazi u pojednostavljeni i konačno štetni antropocentrizam). Tako su predstave o okruženju iz prirodnih nauka postale etaloni za razumevanje građana o tome šta okruženje jeste. U susretu naučnog i laičkog dogodila su se pojednostavljena na koja društvene nauke i, posebno sociologija, nisu reagovale.

Sledeća činjenica van koje nije moguće posmatranje stavova građana o odnosu prema okruženju jeste informaciona konfuzija: sa jedne strane građani su bombardovani informacijama o pretećim opasnostima, sa druge ih sustižu vesti o nesolidnosti naučnih tumačenja pojava i fabrikovanju rezultata istraživanja za potrebe politike ili u komercijalne svrhe (jedan deo takvih slučajeva pokazao se u aferi *Wikileaks*). Sve to još uvek je pod snažnim uticajima lokalnih okolnosti u kojima se u uslovima tegobnog preživljavanja građana stvarima koje su „tamo negde daleko“ ne pridaje poseban značaj. „Ma koliko o tim opasnostima slušali, nije nam lako da se sa njima suočimo, jer nam se čine nekako nestvarnim – a od toga nas odvraćaju i zadovoljstva i problemi svakodnevnog života. U okviru politike u vezi s klimatskim promenama moramo da rešavamo problem onog što ja nazivam 'Gidensovim paradoksom'. Njega čini tvrdnja da će, zato što opasnosti koje globalno

zagrevanje donosi, ma koliko strašno izgledale, nisu u svakodnevnom životu opipljive, neposredne i vidljive, mnogi ljudi mirno sedeti i neće u pogledu njih preduzimati ništa konkretno. A jasno je da će za ozbiljnu akciju, ako čekamo da one postanu vidljive i snažno izražene, biti isuviše kasno“ (Gidens, 2010: 10). To je ono što je ranije bilo poznato pod sloganom “not in my backyard“. Kada je reč o građanima Srbije, onda nije, reklo bi se, na delu toliko poznata ekološka sebičnost, već pritisnutost svakodnevnim problemima koji nadilaze objektivnu potrebu da se stvari o okruženju posmatraju globalistički. Jedna od globalnih tema, nuklearna energija i nuklearne elektrane, tu stvarnost najbolje odslikava. Još uvek su sveži utisci o dvostrukoj nesreći koja je zadesila Japan u martu 2011. godine (cunami i oštećenje nuklearnih reaktora), ali se samo jedna ispostavila relevantnom za Srbiju, odnosno nuklearna havarija. U Srbiji se još uvek pamti kako su političke elite i naučni izveštači o jednom pređašnjem sličnom incidentu u Ukrajini (Černobil) u prvoj polovini osamdesetih godina XX veka, bili prepuni improvizacija i kontradiktornosti. Političke elite nekako su oduvek verovala da se prećutkivanjem istine čuva socijalni mir, što se uvek pokazivalo kao pogrešno. Isti je slučaj sa idejom da se Srbija samostalno ili kao partner priključi nekom projektu o izgradnju nuklearne elektrane, a koja je ponovo postala aktuelna 2010. godine. Medijsko praćenje ove ideje, koja je prepuna kontroverzi, ali i ne suviše skriveno stavlja do znanja da su u političkim i naučnim lobističkim krugovima prisutna očekivanja o ličnoj materijalnoj koristi aktera, stavlja pred građane Srbije mnoge upitnosti: ko, kada, pod kojim uslovima, zbog čega, koliko, sa kime. Svest da ni o jednom važnom razvojnom pitanju u Srbiji nije napravljen društveni bilans šteta i koristi i u ovom slučaju stvara nevericu. Ovo navodimo samo kao primer kako je moguće da informacije oblikuju generalni odnos građana prema stvarima okruženja, kao i da utiču na oblikovanje ekološke svesti i determinišu njihovu spremnost na društveno delanje.

U jednom ranijem istraživanju napomenuli smo kako se sličan odnos građana Srbije prema važnim globalnim problemima narušavanja prirodnog okruženja može sresti na još mnogo mesta. Kada je reč o nestanku biodiverziteta i uništavanju svetskog šumskog fonda, tada su takođe ti problemi „negde daleko“. Srbija se već dugo nalazi u međuprostoru formalnih i institucionalno podržanih tvrdnji o svojim izuzetnim prirodnim vrednostima i bogatstvu resursa, sa jedne, i istinskom nedostatku sistematskih pregleda stanja i društvenih bilansa, sa druge strane. „Danas u vremenu kada su ljudi usmereni na profit odvija se veliko dezinformisanje javnosti (nas) po pitanju prave uloge i stanja šuma od strane šumarske industrije. Ako ste slušali mainstream medije koji prenose poruke onih koji od šuma zarađuju na neodrživ način, mogli ste čuti da se recimo: više pošumljava nego što se poseče, da se pošumljava sa više miliona stabala godišnje... druge hvalospesive i slično... Osnova problema je u tome što je prirodno dobro (šume) dato na gazdovanje, kontrolu, procene i planiranje istima koji ga i industrijski eksploatišu. Šumarska industrija se ne bazira na prirodnosti šuma – i čitav svoj rad i pristup je usmerila ka profitu kao i

svaka industrija, a ne ka ekološkom pristupu gazdovanju. Oni zapravo vagaju koliko smeju da eksperimentišu jureći profit a da ne nastane ekološka katastrofa. Oni dostavljaju podatke i njihovi podaci se smatraju validnim – na način kako su ih oni prezentovali. Ekolozi koji se profesionalno bave pritiscima na šume sagledavaju ove probleme u pravom svetlu i na način koji je najbolji za šume i nas. Glas ovih ljudi se čuje u ponekoj rečenici kada forma zahtevanih dokumenata natera kreatore izveštaja da kažu ponešto o pritiscima na šume...⁴⁵

Kada je reč o alarmantnim globalnim pokazateljima o neprekidnom povećanju ugljen-dioksida i pretnjama koje se zbog toga nadvijaju nad perspektivama o kvalitetnom okruženju, Srbija je jedna od retkih zemalja u kojima kvalitet fosilnih goriva ne zadovoljava evropske standarde i u kojima je proizvođačima još uvek jeftinije da plate kazne za ispuštanje dokazano štetnih materija u etar, nego izgradnja zaštitnih filtera. Ekološka svest u Srbiji formira se u oklonostima neprekidne sumnjičavosti u zvanične izveštaje i resorna ministarstva, zbuđenosti zbog kontroverznih medijskih interpretacija i sporadičnih pokušaja delovanja organizacija nevladinog sektora. Dobar primer je globalni alarm (ponekad na granici medijske histerije) o emisijama ugljen-dioksida. U Srbiji je naročito prisutan problem zagađenja vazduha, prvenstveno kao posledica izrazito niskog nivoa ekološke svesti građana. Osnovi uzroci zagađenja su loš kvalitet motornih goriva, upotreba starih vozila bez katalizatora i zastarela tehnologija u industrijskom i energetskom sektoru. Jedan od najvećih uzroka zagađenja vazduha u Srbiji je sagorevanje uglja lošeg kvaliteta u termoelektranama. Koncentracija čestica čađi ugljen-dioksida je u nekoliko industrijskih gradova na kritičnoj granici, što veoma negativno utiče na zdravlje ljudi. Povećanje broja raznih bolesti izazvanih nečistim vazduhom poslednjih godina je alarmantno, a posebno u ovim gradovima.⁶ U Srbiji je godišnja šteta zbog zagađenja vazduha i do milijardu i po evra, a četvrtina stanovnika udiše zagađeniji vazduh nego što je dozvoljeno. Ozbiljnija istraživanja o uticaju aerozagađenja na zdravlje ljudi nikada nisu rađena, prenosi RTS.⁷ U Srbiji je poznato da se ni u Evropi ne posluje na principima morala, već profita, svakako i kada je reč o trgovini emisijama ugljen-dioksida. Trgovina dozvolama za zagađenje ugljen-dioksidom obustavljena je u Evropskoj uniji zbog njihove krađe i preprodaje, saopštila je (19. januara 2011. godine) Evropska komisija. Evropska unija dodeljuje velikim industrijskim postrojenjima dozvole za ispuštanje ugljen-dioksida, koji podstiče klimatske promene, a ukoliko ne iskoriste dozvoljenu količinu, preduzeća mogu da ih prodaju manje ekološkim firmama. Za sada se ne zna vrednost nestalih dozvola. Zabrani je prethodio napad hakera na registre kvota za zagađenje ugljen-

⁵ *Freedom Montenegro*, <http://www.freedom-montenegro.com/showthread.php?1368-Spasimo-%9Aume> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).

⁶ *Zelena zemlja*, <http://www.zelenazemlja.com/vazduh.php> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).

⁷ *Blic online*, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/177807/U-Srbiji-vazduh-sve-zagadjeniji> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).

dioksidom u Austriji, Grčkoj, Češkoj, Poljskoj i Estoniji. Tržište na kojem se odmah trguje robom zatvorila je i Francuska zbog problema da uoči koja su prava ukradena. „Hakeri su uspeli da probiju zaštitu registara i ukradu prava, koja su odmah prodali“, navodi se u saopštenju. Ukradena prava Češke vredna su 7 miliona evra. „Napadi su usklađeni. Trajali su nekoliko dana, a cilj je bila krađa radi preprodaje na 'spot' tržištu, na kojem se transakcije odmah odvijaju“, saopštila je Evropska komisija.⁸ Teško da je realno očekivanje kako je promena ekološke svesti u Srbiji moguća u uslovima tegobne tranzicije, čak i uz pretpostavke da prihvatanje određenih standarda znači olakšani ulazak u Evropsku uniju.⁹ Svest o tome da je za kvalitetan život neophodna kvalitetna životna sredina, a sa njome i „nova matematika“ (Goleman, 2010: 43) jeste u Srbiji pre ideja nego u sadašnjim uslovima realan projekat. Nadalje, teški metali, pepeo iz termoelektrana, nafta, otpaci iz klanica, direktno ispuštanje kanalizacije – glavni su izvori zagađenja reka u Srbiji. Dodajmo na to i neuređene deponije, poljoprivredu i saobraćaj. Naši najveći gradovi ispuštaju neprečišćene otpadne vode direktno u reke jer ne poseduju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Danas se u Srbiji prečišćava svega nekoliko procenata otpadnih voda. Svi veći gradovi u Srbiji kanalizaciju direktno izlivaju u vodene tokove bez ikakvog prečišćavanja. Beograd svu otpadnu vodu kroz 20 izliva direktno ispušta u Dunav i Savu. Za rešavanje ovog problema potrebna su finansijska sredstva, koja po proceni stručnjaka, prelaze milijardu evra. Oko 50 odsto zagađenja ispuštenog u reke dolazi od industrijskih postrojenja. U maju 2010. godine usvojen je Zakon o vodama kojim je predviđeno da visina naknade za zagađivanje voda bude takva da zagađivač ima veći interes da gradi postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, nego da plaća naknadu.¹⁰

Očevidno je da je u globalizujućem vremenu koje proživljavamo na dnevnom redu sociologije svakako i pitanje može li se govoriti o nekoj vrsti globalizujuće svesti o okruženju (Cifrić, 2000: 61). Iako bi se moglo smatrati da takvo pitanje ima smisla (već i samom činjenicom da veliki broj problema narušenog okruženja ima prostorno široko rasprostranjene posledice), odgovor se mora potražiti bar na tri idejna nivoa: a) u saznanjima realnih mogućnosti objektivizacije, b) u konkretnim socijalnim i c) prostornim trajektorijama same globalizacije. Objektivnost u stvarima ekološkog etosa najčešće se kreće između mita i društvene konstrukcije. „Mit o

⁸ E *EurActiv Srbija*, Novinska Agencija BETA, <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/968-krada-dozvola-za-zagaenje-ugljen-dioksidom-u-eu> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).

⁹ Uslov za članstvo Srbije u Evropskoj uniji jeste usvajanje niza zakona iz oblasti zaštite životne sredine, zasnovanih na evropskim standardima i njihova primena. To što su u Srbiji emisije ugljen-dioksida dva puta veće u odnosu na zemlje sa sličnim bruto dohotkom, nije podatak od kog se može očekivati da utiče na oblikovanje ekološke svesti građana. Takođe ne može ni činjenica da je Evropska komisija još u 2005. godini objavila tematsku *Strategiju o zagađenju vazduha*, kojom je predviđeno da se do 2020. godine za 40 odsto smanji broj prevremenih smrtnih slučajeva uzrokovanih zagađenjem.

¹⁰ *Eko balans*, Contrast Media, <http://www.ekobalans.net teme/problem-otpadnih-voda/107-otpadne-vode-u-srbiji.html> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).

objektivnosti koji ponekad okružuje nauku može da zamrači te stvari“ (De Žarden, 2006: 40). Drugim rečima, svest ne dospeva ili se ne oblikuje tamo gde je niz egzistencijalnih problema (koji se svode na borbu za dnevno preživljavanje) svakodnevno na probi (Pušić, 2001: 39).

U svom istraživanju nismo se bavili izvorima informacija, niti načinima na koje građani dolaze do saznanja o pojedinim problemima ugrožavanja okruženja. Procenjujemo, međutim, da između problema koji su ponudeni kao mogućnost izbora postoji izvesna, ponekad i suštinska različitost. Problemi globalnog zagrevanja danas su u svojevrsnoj medijski prenatrpanoj fazi, ali istovremeno i svaki pojedinac svakodnevno testira ovu tezu. Bez obzira na kontroverze koje prate naučno objašnjenje ove pojave, pri čemu ni ona objašnjenja koja u tekućim promenama ne nalaze ništa spektakularno što bi odudaralo od istorijskih proseka, čovek se oseća ugroženim. Nismo sigurni koliko je, međutim, jednostavno da se ove pojave u dnevnom kontekstu povežu sa sistemskim problemima okruženja, bar ne onako kako iznosi E. Gidens, da „većina ekoloških problema, uključujući globalne klimatske promene, nije posledica oskudnosti resursa već njihovo rasipničko trošenje“ (Gidens, 2009: 71). Prema globalnim klimatskim promenama E. Gidens ispoljava određenu usplahirenost, pre nego racionalni analitički stav, čak i onaj koji bi bio obojen sa malo zdrave skepse u odnosu na podatke koji o tome govore. Biće da je njegovo bespogovorno verovanje u nauku koja tvrdi da nastaje novo „klimatsko doba“ jednako onom koje je sredinom šezdesetih godina prošlog veka ispoljio američki ekolog i demograf Pol Erlih kada je ustvrdio da je „demografska bomba“ već aktivirana (Gidens, 2009: 240-242). Uloga nauke u odnosu na „proizvodnju“, prezentaciju i tumačenje podataka, u ovom slučaju onih koji se odnose na životnu sredinu, ne razlikuje se od njene uloge u ostalim segmentima. Danas niko više nema iluzija o tome da je nauka vrednosno neutralna, odnosno većina „običnog sveta“ prepoznaje da su naučna istraživanja postala roba kao i svaka druga, te da i tu funkcionišu zakoni tržišta koji se oštro sudaraju sa mnogim etičkim načelima. I pored toga, naučne informacije plasirane kanalima masovnih medija imaju ogromni uticaj na formiranje javnog mnjenja. Sumnjičavost prema podacima sa naučnim predznakom ispoljava se tek u situacijama neposrednog suočavanja sa realnim manifestacijama pojedinih problema, svejedno kakve su oni prirode. U svakom slučaju, informacije, ma koliko pokušavale da budu globalne, kada dodirnu konkretne ljude uvek su maksimalno teritorijalizovane (Pušić i Pajvančić, 2010: 276).

Kada je reč o eventualno prekomernoj populaciji, „priča“ gotovo da ima laboratorijske konstrukcije. Naime, nije verovatno da su ljudi masovno upoznati sa realnim stanjem populacione krive, niti da su u mogućnosti da to dovode u direktnu

vezu sa (ne)postojanjem određenih resursa koji su neophodni za kvalitetno preživljavanje sadašnje populacije. Procenjujemo da je u ovom slučaju više reč o predstavi kao takvoj, nego o sumi podataka koji bi građane mogli da uznemiravaju. (Ne treba zaboraviti da se predstave o svetskoj populaciji, kad je reč o Srbiji, oblikuju u sredini u kojoj ni statistički podaci o domicilnoj populaciji nisu oličenje sredenosti, baš kao ni pravno-politički okvir kojim bi se definisala teritorija na kojoj se broji stanovništvo.) (Pušić i Pajvančić, 2010: 276).

Osnovni rezultati istraživanja

Kako pre svakog formiranja svesti o posledicama ide svest o činjenicama, u ovom istraživanju pokušali smo da razumemo dimenzije problema koji se pojavljuju pred stanovnicima Vojvodine, svesni svih društveno-strukturalnih okolnosti koje određene stavove promovišu ili ignorišu. U cilju provere navedenih teorijskih problema, ispitanicima je postavljeno pitanje: „Koji je, po Vašem mišljenju, najveći globalni ekološki problem u savremenom svetu?“. Odgovori su prikazani na narednom grafikonu (Grafikon 1).

Grafikon 1. Najveći globalni ekološki problem u savremenom svetu

S obzirom da pretpostavljamo da je ekološka problematika još uvek relativno nova tema u javnom mnjenju Srbije, ovo pitanje smo postavili kao otvoreno, insistirajući na tome da se ispitanici samostalno izjasne bez prethodno ponuđenih odgovora. Pogodan okvir za grupisanje različitih globalnih ekoloških problema nudi Stiven Jarli, svodeći ih na četiri osnovne kategorije: zagađenja (vazduha, zemlje i vode), iscrpljivanje resursa, prenaseljenost i gubitak biodiverziteta (Yearley, 1996).

Analizom odgovora, utvrđeno je da se najveći broj ispitanika opredeljuje za zagađenja vazduha, zemlje i vode (32,6%). Ovoj kategoriji, u odnosu na ponuđenu klasifikaciju, možemo dodati i 23,3% ispitanika koji se opredeljuju za globalno zagrevanje/klimatske promene, s obzirom da taj ekološki problem proizilazi iz zagađenja vazduha. Dakle, više od polovine ispitanika (55,9%) osnovu globalnih ekoloških problema vidi u različitim tipovima zagađenja. Ovakav nalaz potvrđuje prethodno navedenu teorijsku pretpostavku da se u medijskom diskursu i nadležnim institucijama (pa posledično i u svesti građana) odvija neka vrsta banalizacije ekoloških problema i njihovo svodenje na neposredno uočljive posledice, bez problematizovanja dubljih uzroka situiranih u životnom okruženju kao društvenoj kategoriji. Ipak, značajni broj ispitanika prepoznaje društvenu zadatost ekoloških problema određujući nedostatak ekološke svesti kao osnovni globalni ekološki problem (24,6%). Za ostale tri grupe globalnih ekoloških problema opredeljuje se tek neznatan broj ispitanika: iscrpljivanje resursa (3%), gubitak biodiverziteta/ uništavanje biljnih i životinjskih vrsta (2,5%) i prenaseljenost/nekontrolisano povećanje stanovništva na zemlji (1,8%). Ovakav podatak skreće nam pažnju na to da je prilikom propuštanja problema okruženja kroz „prizmu“ teorija globalizacije nužan oprez. U kontekstu Srbije, ekološki problemi se, evidentno, još uvek prepoznaju u odnosu na lokalni i nacionalni okvir, a ne u odnosu na globalni ekološki diskurs u kom se ove tri grupe ekoloških problema postavljaju kao ključne. Podatak o 5,9% ispitanika koji smatraju da je osnovni globalni ekološki problem korišćenje nuklearne energije, svakako bi bilo dobro uporediti sa nekim istraživanjem koje je sprovedeno/će se sprovesti/ nakon skorašnje havarije u Japanu. Takvo poređenje bilo bi izvanredan empirijski pokazatelj uticaja medijske i svake druge globalizacije na percepciju ekoloških problema. Na naj način mogle bi i da se testiraju ideje Urliha Beka i Antonija Gidensa o refleksivnoj prirodi modernosti u kontekstu našeg društva (Bek, 2001; Gidens, 1998).

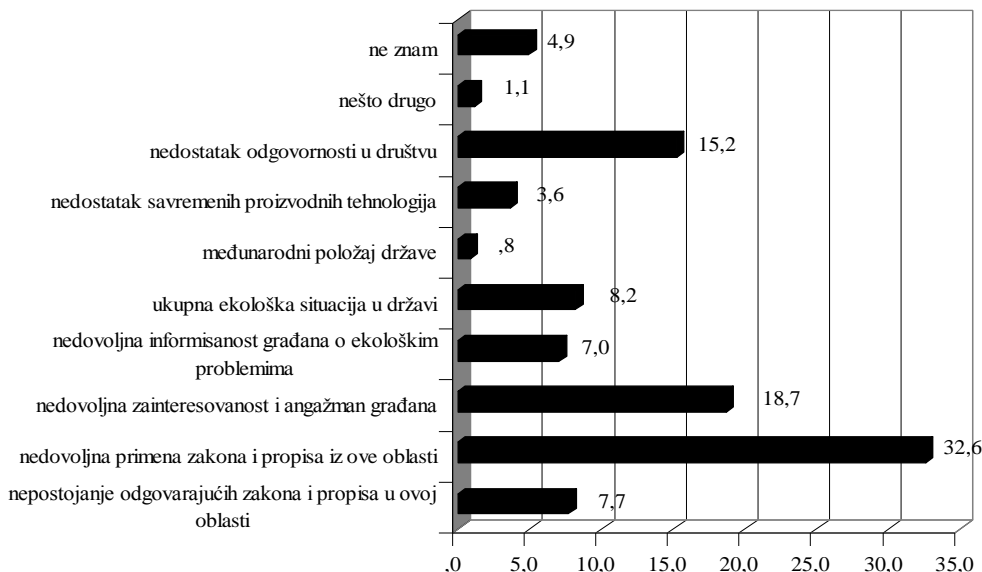
Percepcija uzroka ekoloških problema

Društveni prostor unutar kojega se kreiraju stavovi građana o okruženju, na neki način je već skiciran. Živeći već više od dve decenije u uslovima neprestane političke, ekonomske, kulturne i, u krajnjem slučaju, egzistencijalne neizvesnosti, građani Srbije nalaze se u međuprostoru koji se popunjava palijativnim rešenjima: od onih koja se odnose na državnu teritoriju i suverenitet, preko ekonomske politike, pa sve do onog što se standardno, ali ne isuviše tačno, naziva životna sredina. Kako najveći deo onoga što predstavlja odnose između društva i prirode pripada procesima dugog trajanja, to i nemogućnost današnjeg stanovnika Srbije da vidi svoju budućnost znači da će posledice te nemogućnosti svakodnevno doživljavati. Drugim rečima, verujemo kako je konfuzna stvarnost odredila i percepciju ekoloških problema: njihovu teritorijalnost (globalni, regionalni, nacionalni i lokalni), njihovu strukturu i ne-mogućnosti da budu u aktivnom odnosu sa rešavanjem tih problema.

Raznovrsne lokalne organizacije i udruženja građana najčešće se fokusiraju na partikularne probleme onom snagom koju im omogućavaju sporadična materijalna sredstva i snaga pojedinaca entuzijasta.

U upitniku je postavljeno i pitanje „Koji je, po Vašem mišljenju, osnovni uzrok ekoloških problema u Vojvodini?“. Raspodela odgovora je prikazana na narednom grafikonu (Grafikon 2).

Grafikon 2. Osnovni uzrok ekoloških problema u Vojvodini

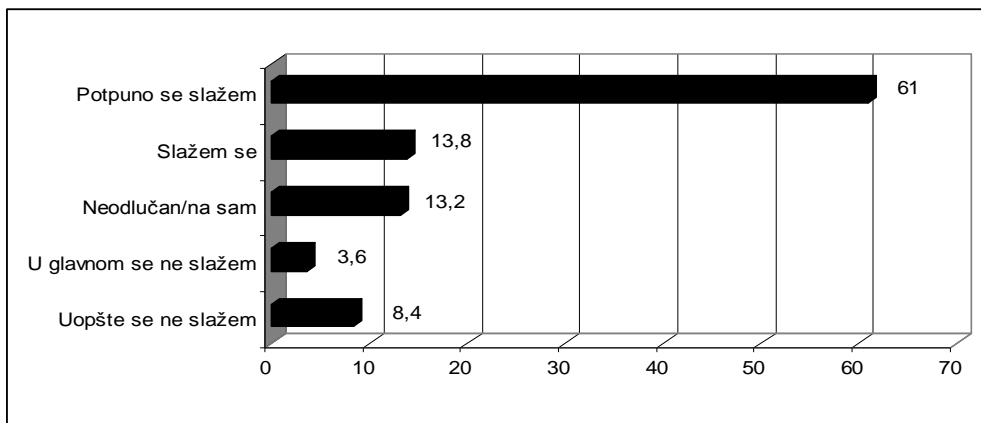
Najveći deo ispitanika uzrok za postojeće ekološke probleme pronalazi unutar pravne regulative (40,3%), pri čemu 7,7% smatra da odgovarajućih zakona nema, a 32,6% da oni postoje, ali se ne primenjuju. Držimo da su ovakvi stavovi posledica toga što je istraživanje rađeno neposredno nakon donošenja „paketa ekoloških zakona“ (ukupno 16) 2009. godine. Očito je da je intenzivna promocija ovih zakona u javnosti ostavila jak utisak. Iako je zakonski okvir nužna faza u rešavanju ekoloških problema, preveliko insistiranje na njima može da rezultira pogrešnim shvatanjem da će se ekološka situacija u zemlji rešiti prostim donošenjem zakona i njihovom doslednom primenom. Ovakav nalaz potrebno je tumačiti u kontekstu tranzicije i nasleđenih kulturnih i političkih obrazaca u našem društvu. Tranzicija se ovde pojavljuje kao „alibi“ za nečinjenje ili parcijalno činjenje, a nasleđeni obrasci formiraju kod građana način života sveden na permanentno pasivno trpljenje i

čekanje gotovih rešenja „od gore“. U sociološkoj perspektivi je potpuno jasno da pravna legislativa može da predstavlja tek neznatan deo rešenja za ekološke (kao i sve druge društvene) probleme. Značajni deo ispitanika osnovni uzrok ekoloških problema vidi u pasivnosti građana i nerazvijenom civilnom sektoru (25,7%), pri čemu njih 18,7% smatra da građani nisu dovoljno zainteresovani, a 7% da nisu dovoljno obavešteni o ekološkoj situaciji u zemlji.

Odnos građana prema prirodi

Rezultati koji su do sada prikazani predstavljaju reakcije građana na ekološku problematiku u domenu njihovih znanja i informacija kojima raspolažu. Saznajna dimenzija predstavlja nužan uslov dalje izgradnje ekološke svesti, najpre u pogledu negovanja određenih ekoloških vrednosti, a onda i spremnosti da se, u skladu sa saznanjima i vrednostima, dela na ekološki prihvatljiv način. U cilju analize dubljih slojeva ekološke svesti ispitanika, postavili smo im i nekoliko pitanja u formi stavova. Stepenn slaganja/neslaganja sa stavovima meren je na Likertovoj skali.

Grafikon 3. „Vrednost Prirode ne određuje čovek, ona je vredna po sebi“

Sledeći De Žardenovo razlikovanje instrumentalnih i intrinzičnih vrednosti u odnosu prema prirodi (De Žarden, 2006), u istraživanju smo testirali sledeći stav „Vrednost Prirode ne određuje čovek, ona je vredna po sebi“. Rezultati su prikazani na narednom grafikonu (Grafikon 3).

Sa stavom se slaže više od 70% ispitanika, pri čemu se njih 61% slaže u potpunosti. Neodlučno je 13,2% ispitanika, dok se njih 12% ne slaže. Veoma visok procenat slaganja sa navedenim stavom govori o tome da ispitanici u velikom broju prirodi pripisuju intrinzične vrednosti (vrednosti po sebi), odnosno da gaje neantropocentričan stav prema sopstvenom prirodnom okruženju.

Da bismo proverili da li ovakve ekološke vrednosti ispitanika korespondiraju sa spremnošću na odgovarajuće ekološko ponašanje, u upitniku smo postavili i stav „Spreman/na sam da ograničim neke svoje sadašnje materijalne potrebe u cilju obezbeđivanja ekološki bolje budućnosti“. Sa ovim stavom se slaže 66,3% ispitanika (43,5% u potpunosti), neodlučnih je 19,5%, dok se 14,1% ne slaže sa stavom. Može se uočiti da stav koji se tiče izmene nekih životnih navika ima nešto manju podršku u odnosu na prethodni koji se ticao ekoloških vrednosti. Međutim, zaključujemo da je procenat ispitanika koji su spremni da ograniče neke svoje materijalne potrebe u skladu sa svojim ekološkim vrednostima ipak značajan.

U metodologiji socijalnih istraživanja je poznato da su mnogi stavovi koje ispitanici javno iskazuju duboko posredovani konformizmom, što rezultira davanjem društveno poželjnih odgovora. To saznanje nalaže poseban metodološki oprez, čini se, posebno značajan u domenu istraživanja ekoloških stavova. Sve dok se problemi okruženja u određenom društvu tumače parcijalno i predstavljaju pojednostavljeno, oko ove društvene teme naizgled je jednostavno uspostaviti opšti društveni konsenzus. U tom smislu, čini se potpuno jasno da će se veliki broj ispitanika, nezavisno od njihovih opštih sociodemografskih obeležja i političkih orijentacija, načelno izjasniti kao „ekološki svesni“. Problem sa ovakvom formom ekološke svesti sastoji se u tome što ona nije bazirana na temeljnim vrednostima i sociokulturnim obrascima, tačnije nije ukorenjena u ekološkoj kulturi kao načinu života. Potvrdu za to pronašli smo i u našem istraživanju, kroz analizu odnosa prema stavu „U redu je da čovek koristi prirodne resurse sve dok to vodi boljem materijalnom stanju društva“. Može se primetiti da je stav (sa namerom) postavljen tako da afirmiše antropocentričan pogled na svet. Kao takav, morao bi da bude u koliziji sa prethodno analiziranim stavovima, naravno uz pretpostavku da su ekološki stavovi ispitanika koherentni. Rezultati, međutim, pokazuju drugačije. Sa navedenim stavom slaže se gotovo 40% ispitanika, 30% je neodlučno a 20% se ne slaže. Ovim nalazom potvrđujemo postojanje izraženog konformizma u davanju odgovora vezanih za probleme okruženja i izvodimo zaključak o nepostojanju koherentne ekološke svesti ukorenjene u svakodnevnom životu.

Tabela 1. Stavovi o ekonomskom rastu kao ključnom prioritetu države

Za našu, i sve druge države, najvažniji je ekonomski rast i bolja materijalna situacija građana:		
	Frekvencija	Procenat
Uopšte se ne slažem	37	6,1
Uglavnom se ne slažem	27	4,4
Neodlučan/na sam	108	17,7
Slažem se	105	17,2
Potpuno se slažem	333	54,5
Total	610	100

Ovakvi nalazi nisu iznenađujući ako se uzmu u obzir i podaci koji ukazuju na ekonomske uslove života ispitanika i prioritete koje, u skladu sa njima, postavljaju sebi, svojoj porodici i društvu u kom žive. Ovi podaci prikazani su u narednim tabelama (Tabela 1 i Tabela 2).

Tabela 2. Lični i porodični prioriteti

Ako izuzmemo dobro zdravlje i porodičnu sreću koje svi želimo, šta je za Vas i Vašu porodicu najvažnije:		
	Frekvencija	Procenat
Siguran posao i dobra zarada	383	62,9
Politička stabilnost i dobro funkcionisanje demokratije	24	3,9
Socijalna pravda i smanjenje društvenih nejednakosti	85	14,0
Brže priključivanje Evropskoj uniji	24	3,9
Uspešnije ostvarivanje nacionalnih interesa	5	0,8
Smanjivanje kriminala i korupcije	74	12,2
Nešto drugo	15	2,3
Total	610	100

Podaci prikazani u tabeli 1 i tabeli 2 nedvosmisleno ukazuju na preokupaciju ispitanika problemima ekonomske prirode. U prvom slučaju (Tabela 1) to se pokazuje kroz određivanje ekonomskog rasta kao ključnog prioriteta države (sa čime se 54,5% ispitanika slaže u potpunosti, a 17,2% slaže) a u drugom (Tabela 2) kroz definisanje sopstvenih prioriteta putem ekonomskih kategorija (za „siguran posao i zaradu“ opredeljuje se 62,9% ispitanika). Sve to govori o permanentnoj ekonomskoj oskudici i „strategiji preživljavanja“ kao načinu života u našem društvu, što svakako nije pogodan okvir za razvijanje koherentnog ekološkog sistema vrednosti ukorenjenog u svakodnevnom životu.

Zaključak

Za razliku od konvencionalnog shvatanja ekoloških problema kao objektivno datih prirodnih stanja, sociološka perspektiva nalaže analizu načina na koje oni bivaju društveno konstruisani i oblikovani u svesti pojedinaca. U radu je pokazano da je recepcija ekoloških problema posredovana širim društvenim kontekstom: načinom prezentovanja ekološke problematike na globalnom i nacionalnom nivou i procesima globalizacije i tranzicije.

Ekološka svest građana Vojvodine oblikuje se u okviru medijske i institucionalne tematizacije ekoloških problema preko njihovih neposredno uočljivih posledica (zagađenja). Podatak da ispitanici uzrok ekoloških problema u najvećem broju vide u pravnoj legislativi tumačimo u kontekstu tranzicije gde se formira obrazac „trpljenja“ i pasivnog čekanja gotovih rešenja „od gore“. U istraživanju je potvrđeno postojanje ekoloških vrednosti kod ispitanika, ali se pokazalo i da su one nestalne i da su posledica konformizma i davanja društveno poželjnih odgovora.

Ovakva situacija može se okarakterisati kao (tek) prvi korak na putu ka izgradnji ekološki održivog društva. Naredni koraci svakako bi morali da obuhvate dublju problematizaciju društvenih uzroka i društvenih posledica ekoloških problema. Tome bi doprinelo naučno koncipiranje i društveno prihvatanje pojma okruženja kao jedinstva prirodnih i društvenih aspekata čovekovog života. Percepcija okruženja kao društvene kategorije nalaže razumevanje sopstvene uloge u oblikovanju životne sredine i, posledično, formiranje *grass roots* inicijativa utemeljenih u ekološkoj kulturi kao načinu života.

Literatura

- Bek, Ulrih. 2001. *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Blic online*. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/177807/U-Srbiji-vazduh-sve-zagadjeniji> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).
- Cifrić, Ivan. 2000. *Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo; Filozofski fakultet.
- De Žarden, Džozef. 2006. *Ekološka etika: uvod u ekološku filozofiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Eko balans*. Contrast Media. <http://www.ekobalans.net teme/problem-otpadnih-voda/107-otpadne-vode-u-srbiji.html> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).
- EurActiv Srbija*. Novinska Agencija BETA. <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/968-krada-dozvola-za-zagaenje-ugljen-dioksidom-u-eu> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).
- Freedom Montenegro*. <http://www.freedom-montenegro.com/showthread.php?1368-Spasimo-%9Aume> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).
- Gidens, Entoni. 1998. *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, Entoni. 2009. *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio.
- Gidens, Entoni. 2010. *Klimatske promene i politika*. Beograd: Clio.
- Goleman, Danijel. 2010. *Ekološka inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Murphy, Raymond. 2001. "Sociology as if Nature Did Not Matter: An Ecological Critique", In: Frey, Scott (Ed.). *The Environmental and Society*. Needham Heights: Allyn and Bacon, 27-62.
- Pušić, Ljubinko. 2001. *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdanja Sl. Mašića.

- Pušić, Ljubinko i Ana Pajvančić. 2010. „Odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima”. *Socijalna ekologija*, Vol. 19, No. 3: 273-292.
- Volerstin, Imanuel, K. Juma, E. Foks Keler, J. Kocka, D. Lekur, V. I. Mudimbe, K. Mušakoji, I. Prigožin, P. Dž. Tejlor i M. Trujo. 1997. *Kako otvoriti društvene nauke*. Podgorica: CID.
- Zelena zemlja*. <http://www.zelenazemlja.com/vazduh.php> (preuzeto: 27. decembra 2011. god).
- Yearley, Steven. 1996. “Environmental Issue and the Compression of Globe”, In: *Sociology, Environmentalism, Globalisation: Reinventing the Globe*. London: SAGE Publication, 27-61.